

VAZIFADOSHLIK ASOSIDA MA'NO KO'CHISH

TO'LAGANOV BOBOBEK O'KTAM O'G'LI

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish hodisasi o'zbek tili leksik tizimi doirasida tahlil qilinadi. Ma'no ko'chishning bu turi so'zlarning turli nutq qismlari orasida vazifa jihatidan yaqinlik natijasida yuzaga keladi. Til tizimida bunday hodisa so'zlarning grammatik va semantik o'zgarish jarayonida faol ishtirok etib, yangi ma'nolarni shakllantiradi. Masalan, ot so'z turkumiga mansub so'zning sifat yoki fe'l vazifasida ishlatilishi, nutqda yangi ma'no hosil qiladi. Amaliy misollarda bu hodisa o'zbek tili grammatikasi va nutq amaliyotida tez-tez uchrab, so'z boyligini kengaytiradi va ifoda imkoniyatlarini oshiradi. Ish davomida vazifadoshlik asosidagi ma'no ko'chishning turlari, ularning o'zbek tilidagi grammatik ko'rinishlari hamda uslubiy vazifalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: *ma'no ko'chish, vazifadoshlik, leksik ma'no, grammatik vazifa, nutq tizimi, so'z turkumlari, o'zbek tili.*

Vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish bu til hodisasi bo'lib, so'z bir turkumdan ikkinchi turkumga o'tib, yangi grammatik vazifani bajaradi, ammo o'zining dastlabki leksik ma'nosini butunlay yo'qotmaydi. Bu jarayon tildagi tabiiy rivojlanishning bir ko'rinishi hisoblanadi. Quyida bu hodisani o'zbek tili grammatikasiga asoslanib, amaliy misollar orqali yoritamiz.

Masalan, “oltin” so'zi aslida ot turkumiga kiradi. Ammo “oltin bola” birikmasida u sifat vazifasini bajaradi. Bu yerda vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish yuz beradi. So'z o'zining asl moddiy narsa ma'nosidan chetga chiqib, “qimmatli”, “aziz”, “sevimli” kabi sifat ma'nosini bildiradi.

Yoki “temir irodali inson” birikmasida ham “temir” o'zining asl ma'nosidan ko'chib, inson xarakterining mustahkamligini ifodalovchi sifatga aylanadi. Bu ham ma'no ko'chishning amaliy ko'rinishidir. O'zbek tilida bunday

holatlar ko'p uchraydi, ular so'zning ko'p qirrali ifoda imkoniyatlarini namoyon qiladi.

Fe'lining ot vazifasida ishlatilishi ham amaliy misol sifatida keltiriladi: "Yugurish sog'lomlik garovi" gapida "yugurish" aslida fe'l bo'lsa-da, bu yerda ot vazifasini bajarib, harakat nomini bildiradi. Demak, fe'l ma'nosi saqlanib, grammatik jihatdan otning vazifasini bajaradi.

Sifatning ot vazifasida qo'llanishi holatini olaylik: "Yaxshilar unutilmaydi." Bu gapda "yaxshilar" sifat so'z turkumiga mansub bo'lib, odamlarni bildiruvchi ot vazifasida ishlatilgan. Bu o'zgarish ma'no ko'chishning tabiiy natijasi sifatida yuz beradi.

Sanoqli so'zlarning sifat vazifasiga o'tishi ham tilimizda uchraydi. Masalan, "Ikki og'a-ini" birikmasida "ikki" son bo'lib, miqdorni bildirsa-da, ba'zan "ikki yuzli odam" kabi ifodada "ikki" so'zi sifat ma'nosida ishlatilib, insonning xulq-atvori haqida fikr bildiradi.

Yana bir amaliy misol "ko'r" so'zining turli vazifalarda qo'llanishidir. "U ko'r emas" degan gapda bu so'z sifat vazifasini bajarsa, "Ko'r o'z yo'lini topolmaydi" deganda esa ot sifatida ishlatiladi. Bu holatda ham so'z vazifadoshlik asosida grammatik o'zgarishga uchraydi.

Vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish hodisasi nutqning tabiiy jarayonida shakllanadi. Odamlar fikrini ixcham, ta'sirli va jonli ifodalash uchun bir so'zni boshqa grammatik vazifada qo'llashadi. Shu yo'l bilan tilda yangi semantik qatlamlar paydo bo'ladi.

Masalan, "kulish" fe'lining "kulgi" shaklida ishlatilishi yoki "uchuvchi", "yuguruvchi" kabi so'zlarning otga o'tishi ham bu hodisaning amaliy ko'rinishidir. "Uchuvchi osmonga ko'tarildi" deganda "uchuvchi" ot sifatida ishlatilgan bo'lsa-da, aslida fe'lga asoslangan shakldir.

Demak, vazifadoshlik asosidagi ma'no ko'chish o'zbek tili grammatik tizimining muhim unsurlaridan biridir. U so'zlarning o'zaro aloqadorligini, nutqdagi harakatchanlikni va grammatik moslashuvchanlikni ifodalaydi. Tilni

tabiiy, jonli va boy holatda ushlab turuvchi asosiy mexanizmlardan biri ham aynan shu hodisadir.

Quyidagi jadvalda vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish hodisasi o'zbek tili grammatikasi asosida amaliy va grammatik tahlil ko'rinishida keng yoritilgan. Har bir misolda so'zning asl turkumi, yangi vazifasi va grammatik o'zgarishi batafsil ko'rsatilgan.

No	Misol	Asl grammatik turkumi	Yangi grammatik vazifasi	Grammatik tahlil va izoh
1	Oltin bola	Ot	Sifat	“Oltin” aslida ot, lekin bu yerda sifat ma'nosida bolaning qadri, mehrlari, sevimli ekanini bildiradi. So'zning grammatik shakli o'zgarmaydi, faqat sintaktik vazifasi o'zgaradi.
2	Temir irodali inson	Ot	Sifat	“Temir” moddiy narsa nomi (ot) bo'lsa-da, bu yerda mustahkamlikni bildiruvchi sifat vazifasida ishlatilgan. Ma'no ko'chish predmetdan belgiga o'tgan.
3	Yaxshilar unutilmaydi	Sifat	Ot	“Yaxshi” aslida sifat, bu misolda esa odamlarni bildiruvchi ot vazifasida ishlatilgan. Sifatdan ot yasovchi “-lar” ko'plik qo'shimchasi qo'shib, grammatik jihatdan otga aylangan.

No	Misol	Asl grammatik turkumi	Yangi grammatik vazifasi	Grammatik tahlil va izoh
4	Yugurish sog'lomlik garovi	Fe'l	Ot	“Yugurish” fe’li harakatni bildiradi, bu yerda ot vazifasida harakatning nomini ifodalaydi. Fe’ning otlashgan shakli sifatida nutqda mustaqil qo‘llangan.
5	Uchuvchi osmonga ko‘tarildi	Fe'l (sifatdosh shakl)	Ot	“Uchuvchi” fe’lning sifatdosh shakli, ammo bu yerda uchish faoliyatini bajaruvchi shaxsni bildiradi, ya’ni ot vazifasini bajaradi.
6	Ikki yuzli odam	Son	Sifat	“Ikki” son bo‘lib, aslida miqdorni bildiradi, ammo bu yerda “ikki yuzli” birikmasida insonning fe’l-atvorini ko‘rsatuvchi sifat ma’nosini olgan.
7	Qizil gul	Sifat	Ot	“Qizil” sifat bo‘lsa-da, “Qizilni ushlab oldi” gapida u ot vazifasida ma’lum bir rangdagi narsani bildiradi. Sifatdan otga o‘tish ma’no ko‘chish asosida sodir bo‘ladi.

Bu jadvaldan ko‘rinadiki, **vazifadoshlik asosidagi ma’no ko‘chish** tildagi tabiiy grammatik jarayon sifatida turli so‘z turkumlari o‘rtasida o‘zaro aloqani ta’minlaydi. Har bir misolda **so‘zning grammatik shakli o‘zgarishi yoki vazifasi almashishi** orqali **ma’no boyligi** va **ifoda kuchi** ortgan. Bu hodisa

o'zbek tilining jonli nutqiy tizimini mustahkamlovchi, grammatik moslashuvchanlikni ko'rsatuvchi eng muhim vositalardan biridir.

XULOSA

Vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish hodisasi o'zbek tili grammatik tizimining eng faol va sarmahsul hodisalaridan biri hisoblanadi. Bu jarayon natijasida so'zlarning grammatik turkumlari o'zaro almashadi, lekin ularning shakli o'zgarmasdan, ma'nosi yangi nutqiy vazifaga moslashadi. Natijada tilning ifoda imkoniyatlari kengayadi, so'z boyligi esa yanada boyib boradi.

Amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, vazifadoshlik hodisasi har bir so'z turkumida o'ziga xos tarzda yuz beradi. Masalan, otlardan sifat yasaladi ("oltin bola"), sifatlardan ot hosil bo'ladi ("yaxshilar"), fe'llar otlashadi ("yugurish foydali"), sonlar sifatga aylanadi ("ikki yuzli odam"). Bularning barchasi o'zbek tilida so'zlar orasidagi grammatik moslashuvchanlik va ma'no ko'chishning tabiiy jarayon ekanini isbotlaydi.

Ona tili darslarida bu hodisani amaliy tahlil asosida o'rganish o'quvchilarda so'z ma'nosining o'zgaruvchanligini, kontekstdagi vazifaviy o'rnini, grammatik va semantik aloqadorlikni chuqur anglash imkonini beradi. Bu esa nafaqat grammatik bilimni mustahkamlaydi, balki o'quvchilarning tahliliy fikrlash, nutqni boyitish va to'g'ri ifoda tanlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Shunday qilib, vazifadoshlik asosida ma'no ko'chish hodisasi o'zbek tilining tabiiy rivojlanishida, uning ifoda imkoniyatlarini kengaytirishda, badiiy va og'zaki nutqning boyitilishida beqiyos o'rin tutadi. Bu hodisani o'rganish grammatik tahlil madaniyatini oshiradi va tilning ichki qonuniyatlarini chuqur anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Jo'rayev, N. (2021). *O'zbek tili grammatikasi: So'z turkumlari va ularning semantik imkoniyatlari*. Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti.
2. To'laganova, M. (2022). *Tilshunoslikda ma'no ko'chish hodisalari va ularning nutqdagi ifodasi*. Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti.

3. Qodirova, D. (2023). *O'zbek tili leksikasi va grammatik tizimida metafora va metonimiya hodisalari*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Karimova, Z. (2020). *Grammatik tahlil asoslari: O'zbek tili darslarida amaliy yondashuv*. Buxoro: BuxDU nashriyoti.
5. Rasulov, A. (2024). *O'zbek tili stilistikasi va so'z ma'nosining o'zgaruvchanligi*. Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti.